

16. YÜZYILDA SEYYİD GAZİ'DE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ*

Öncelikle, "Seyyid Gazi" adıyla Seyyid Gazi nefsi ve, timar teşkilatı dairesindeki², Seyyid Gazi kazası-nahiyesi'nin kasedildiği ifade edilmelidir. Öte yandan, bu makalede, incelenen kaynaklara yansıdığı kadarıyla, esasen; dinî nitelikli bir kurumun, açıkçası Seyyid Gazi külliyesinin Seyyid Gazi nefsinde, nesebî-millî nitelikli denilebilecek bir oluşumun, yani Karakoyunlu cemaatlerinin ise Seyyid Gazi kırlarındaki sosyal, ekonomik vs. etkisi, süreç içerisindeki değişiklikler de dikkate alınarak karşılaştırmalı olarak, belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu makaledeki orijinal veriler **TT.438³ (A)**, **KK.145⁴ (B)** ve **KK.541⁵ (C)** numaralı ve kodlu defterlerden devşirilmiştir.

***

---

* Gazi Üniversitesi Fen-Edeb. Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesi.

1. Seydi Gazi imlası hakkında bkz.: *TT. 438*, s.: 237. Bu defter için 3 nolu dipnota bakınız.

2. Bu meyanda, vakıf teşkilatı dairesinin zaten oldukça dar olduğu belirtilmelidir. Açıkçası, *TT. 438*'de; bu kümede, 8 karye, 1 mezraa ve bir kaç çiftlik kayıtlıdır (*TT. 438*, s.: 142). *TT. 438* hakkında yine 3 nolu dipnota bakınız.

3. "Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri"dir. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde korunmaktadır. **Esasen 1520'li yıllara ait tahrirlerdeki bilgileri muhtevîdir.** 142-147 ve 219-243 sayfeleri arasındaki cüzler Sultanönü Sancağına aittir. Sultanönü Sancağı vakıfları ile ilgili bilgiler, daha önce yazılan sahife gruplarından ilkinde (s.: 142-147) bulunmaktadır. Ayrıca, bu defter için bkz.: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, C.I, Ankara 1993, C.II, Ankara 1994.

4. "Sultanönü Sancağı Mufassal Tahrir Defteri" dir. **Hicrî 980 (M. 1572) tarihlidir.** Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivindedir.

5. "Sultanönü Sancağı (mufassal) Vakıf Tahrir Defteri"dir. **Hicrî 983 (esasen, M. 1575) tarihlidir.** Bu da Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'ndedir.

Yörenin tarihi orta paleolitik döneme değin uzanmaktadır. Burası M.Ö. 1000'lerde bir Frig yerleşim merkezi olmuş; M.S. VII. Yüzyılda Araplar tarafından fethedilmiştir. İkinci fetih sırasında ölen Seyyid Battal Gazi⁶, burada kendi adını taşıyan türbeye gömülmüştür. Adının Seyyid Battal Gazi'den kaynaklandığı sanılmaktadır. Sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetimi altına girmiştir⁷.

Açıkcası, Selçuklular tarafından, II. Kılıçarslan'ın 1176 tarihinde Bizans imparatorunu Eskişehir dolaylarında uğrattığı hezimetten sonra Eskişehir ile birlikte nihai olarak ele geçirilmiştir⁸. Asıl önemini Seyyid Gazi adını aldıktan sonra kazandığı anlaşılan bu yere Selçuklular daha ilk anlardan itibaren büyük himmet sarf etmişlerdir⁹.

Nitekim, (Üçler tepesindeki) Seyyid Battal Gazi Külliyesi, XIII. Yüzyıl başlarında yapılmış, çeşitli eklemelerle günümüze ulaşmıştır. Cami, türbe, medrese, imarethane, hankah bölümlerinden oluşmaktadır. Yapılar bir avlu çevresinde toplanmıştır. Külliyenin en önemli yapısı camidir. XIII. Yüzyıl başında Kılıçarslan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaptırıldığı, 1511'de II Bayezid zamanında onartıldığı anlaşılmaktadır¹⁰. Bu meydana Bektaşî tekkesi¹¹ özellikle vurgulanmalıdır.

6. Battal Gazi, menkabevi bir Türk kahramanıdır ki, menkabeye göre, Ebu Muhammed Cafer b. Sultan Hüseyin b. Rebi b. Abbas el-Haşimî isminde olup, Malatya'da doğmuş ve bundan dokuz yüz sene önce yaşamıştır. Halbuki Taberi, Hicrî 122 (M. 739-70)'de şehid olan Abdullah el-Battal adlı tarihi bir şahsiyetten bahsediyor. Bu konuda bkz.: Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Altıncı Basım, (Tarihsiz), s.: 232. Yine bkz.: Pertev N. Boratav, "Battal" Mad. *İslam Ansiklopedisi* (M.E.B.), C.: 2, s.: 344-351. Ayrıca bkz.: Abdülkadir Karahan, "Menkıbelerde ve Edebiyatta Seyyit Battal Gazi" *Eskişehir II. Seyyit Battal Gazi Bilimsel Semineri, 15-16 Eylül 1978, Bildiriler*, s.: 15-22.

7. "Eskişehir" Mad., *Yurt Ansiklopedisi*, C.: 4, İstanbul 1982, s.: 2850. Ayrıca genel olarak bkz.: Muhiddin Aslanbay, *Seyitgazi'nin Tarihçesi ve Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Bazı Menkıbeleri*, Eskişehir, (1953).

8. M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 7.

9. M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 8.

10. "Eskişehir" Mad., *Yurt Ansiklopedisi*, s.: 2926. Başka bir tarzda yazılacak olursa: Burada, Selçuklu hükümdarlarından Alaeddin Keykubad'ın validesi tarafından, bir türbe, bir mescid, bir medrese yapıldığı kabul edilmektedir (M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 9). Bazı kaynaklarda bu binalarda kullanılan malzemelerden bir kısmının Bizanslılardan

Daha sonra ise, malum olduğu üzere, Osmanlı yönetimine girmiştir. Seyyid Gazi bir menzil şehriydi. Eskişehir¹², Seyyid Gazi'ye, yazı konusu dönemdeki şartlar düzleminde, ortalama 8-9 saattir¹³. Bu cümlelerden de olarak, yazıldığına göre, Yavuz Sultan Selim Mısır seferine giderken buradan geçmiş ve Seyyid Gazi'de kalmıştır¹⁴. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın da 1548 İran seferini giderken Seyyid Gazi'den geçtiği ve bu münasebetle pek tabii olarak Seyyid Battal Gazi türbesini ziyaret ettiği ve burada kaldığı anlaşılmaktadır¹⁵. Ayrıca, yazıldığına göre, IV. Murad da 1635'te Revan seferine giderken Seyyid Gazi'den geçmiştir¹⁶. Yine, 1638 seferinde de Seyyid Gazi yolunu tercih etmiş ve Seyyid Gazi'de Küçük Asya'da ve İstanbul'da rumlara karşı mücadeleleriyle meşhur olan Seyyid Battal Gazi'nin türbesini ziyaret etmiştir¹⁷.

A. İSKAN YERLERİ VE NÜFUS

1. Seyyid Gazi Nefsi'nde

Nefs anlaşıldığı kadarıyla, esasen, bir bölgedeki aynı adlı merkezi tavsifen kullanılan bir tabirdir. Bundan dolayı, daha sonra da atıfta bulunulacağı üzere, bu terimden hareketle, tabiatıyla, her

kalan harabelere ait olduğu belirtilmektedir. Fakat, her ne suretle olursa olsun bu binaların Selçuklular tarafından yapıldığına şüphe yoktur. Bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 10. Bu konularda ayrıca bkz.: "Eskişehir" Mad., *Yurt Ansiklopedisi*, s.: 2850.

11. F. Köprülü, *a.g.k.*, s.: 233.

12. Eskişehir, Konya ve emsali büyük şehirler, bir müddet kalınan, oturak şehirlerdir. Bu cümleden olarak, Eskişehir, Karacahisar ile birlikte, mimari abideleri, sıcak sularıyla çok övülmüş bir yerdir. Bkz.: A. Süheyl Ünver, "Asırlar Boyunca Seyid Gazi Menzili", *I. Seyyid Battal Gazi Semineri Bildirileri (1977)*, s.: 116. Ayrıca bkz.: A. Süheyl Ünver, "4-5 Asır Önce Matrakçı Nasuh İki (?) Tablosundan Kanuni Devrindeki Görüntüleri", *Eskişehir II. Seyyid Battal Gazi Bilimsel Semineri, Bildiriler*, s.: 54-59.

13. Yol üzerinde, açık ve gölgeli, çeşmeli, çayırli namazgahlar bulunmaktaydı. Bkz.: A. S. Ünver, "Asırlar Boyunca Seyid Gazi Menzili", s.: 116-117.

14. M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 19.

15. M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 26.

16. M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 28.

17. M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 29-30. Seyyid Gazi hakkında ayrıca bkz.: Suraiya Faroqhi, Seyyid Gazi Revisited: The Foundation As Seen Through Sixteenth And Seventeenth-Century Documents. *Turcica*, Revue D'etudes Turques, Tome XIII, 1981, s.: 90-122.

hangi bir yerleşimin durumu, açıkçası onun modern tariflere uygun bir şehir, kasaba vs. olup olmadığı hakkında kati bir hüküm vermek imkansızdır¹⁸. Hasılı, "nefs-i Seyyid Gazi" aynı adlı idarî birimin merkeziydi. Bunlarla birlikte, birazdan işlenecekleri belirtilmek üzere, süreç içerisinde artmakla birlikte, mahalle sayısının ve nüfus miktarının azlığının delalet ettiği üzere, *Seyyid Gazi nefsi'nin küçük bir yerleşim birimi olduğu söylenebilir*. Yine, genel olarak, Seyyid Gazi'nin bol sulu, bağlık bağçelik bir yer olduğu da eklenmelidir¹⁹.

a) Mahalleler

Osmanlı şehrinin özellikle şekli (fizik) ve ictimai bakımdan en çarpıcı niteliği mahallelere bölünmüş olmasıdır. Öyle ki, şehirler, ticarî-sınai merkezler ve esasen cami-mescidler etrafında kurulan mahalleler olarak başlıca iki kısma ayrılmıştı²⁰.

Özer Ergenç'in Stanford Shaw ve Gönül Tankut'a atıfta bulunarak yaptığı bir tarife göre, özetle mahalle, genellikle bir dinî yapı ya da pazarın etrafında gelişen, çoğunlukla her birinde dinî inanç ve iktisadî faaliyetleri, kısaca hayat tarzları aynı olan insanların yaşadığı bir birimdir²¹.

Bunlar bir yana, ilkin, Seyyid Gazi'deki mahallelerin, A'da "avarız-ı divaniyyeden muaf olub muafname-i şerif ihsan olun-

18. Öte yandan, şüphesiz ki "şehir" kavramının çok sayıda tarifi yapılmıştır. Bunlardan birine göre: Nüfusu belirli bir sınırı ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı faaliyetlerle şekillenen, aslı nüfusundan başka tesir sahasında yaşayanlara da hizmet sağlanan yerleşim birimidir. Tarih araştırmalarında sıkça yararlanılan ve sosyolojik olduğu vurgulanan bir diğerine göre ise: Tarımla birlikte başka üretim faaliyetleri de gerçekleştirilen hukukî statüsü olan yerleşim merkezidir. Anlaşılabacağı üzere, bu tariflerde doğrudan ya da dolaylı olarak, idarî-demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel kıstaslara işaret edilmektedir. Bu cümleden olarak, "şehir" belirtilen maddelerden ilki bakımından birkaç kelimeyle, belli sayıda insanın yaşadığı yerleşim birimi, ikincisi ve üçüncüsü açısından ise, bir cümleyle, sosyal hayatın farklı kültür gruplarına, mesleklere ve işbölümüne göre organize edildiği ve tabiatıyla müessesleşmenin yoğunlaştığı ve münasebetlerin giriftleştiği yerleşim yeridir. Bkz.: Ahmet Güneş, "Karakteristik Bir Osmanlı Nefsi: Gebze, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 1, 1997, s.: 86.

19. M. Aslanbay, a.g.k., s. 30-31.

20. Bkz.: A. Güneş, a.g.m., s.: 87.

21. Bkz.: A. Güneş, a.g.m., s.: 88.

muş²² açıklamasıyla, vakıf teşkilatı dairesinde yer aldığı ifade edilmiştir. Tablo: 1'de de görüleceği üzere, A'da 4, C'de ise 5 mahalle ve bir de "reaya-yı vakf-ı Seyyid Gazi" kalemi kayıtlıdır. Ancak bu noktada hem A'da hem de C'de Kalkan mahallesi ile birlikte "ve" bağlacı ile Yenice mahallesinin kayıtlı olduğu belirtilmelidir.

Burada A'da Karapınar mahallesinin C'de Karacapınar olarak mukayyed olduğu da vurgulanmalıdır. Bu cümleden de olarak, mahalle adlarından, daha sonra işlenecek Karakoyunlular ile olan ad benzerliği açısından hayli dikkat çekici olduğu düşünölmek üzere, Kara/Karacapınar ile Özbek özellikle mimlenmeye değerdir.

Bunlar da bir yana, hesap da edileceği üzere, C'de yeni bir mahalle yani Hatibler mahallesi ile, az önce de yazılan, "reaya-yı vakf-ı Seyyid Gazi" kalemi zuhur etmiştir. Başka bir deyişle, son kalem bir tarafa, mahalle sayısı bir tane de olsa artmıştır.

b) Nüfus

Burada öncelikle mahzurlarından dolayı, tahminî nüfus hesaplamasının yapılmadığı ifade edilmelidir. *Bununla birlikte mevcut ham verilerden Seyyid Gazi'nin az nüfuslu bir birim olduğu anlaşılmaktadır.*

Görüleceği üzere, A'da ve C'de nüfus bileşenleri esasen farklıdır. Bu cümleden olarak, bunlar, A'da mücerred (36), imam (1), hatib (1), sahib-i berat (9), pir-i fani (9) ve hane (339) olarak tanımlanmıştır. C'de ise (özde bu defter mufassal vakıf defteri olduğundan) ayrıntılı olarak, tarımsal-toplumsal statü tanımlamaları olan çift (19), nim (18), bennak (319), mücerred (230) bir yana, dinî-vakfî kümeler, açıkçası imam (2), müezzin (3), kayyım (1), cüzhan (2), vekilharç (1), muhassıl (2), huddam-ı cami (2), mütekaid duacı (4), saka (2), (sahib-i berat (6)) ve özellikle seyyidler (11) dikkat çekmektedir²³. Ayrıca, C'de Özbek mahallesinde²⁴ ka-

22. TT. 438, s.: 142.

23. Vakıf görevlileri hakkında, "Tarih araştırmaları vesikalara dayanır. Vesikaların doğru bir biçimde tahlil edilebilmesi ve yorumlanabilmesi için, her şeyden önce, söz konusu vesika ile ilgili konulardaki tarihi istülahları diğer bir ifadeyle teknik deyimleri çok

yıtlı 4 haymana da zikredilmelidir. Geri kalanlar ise, sipahizade (1), pir-i fani (7) ve pir ve fakir (1)'dir. (Yekun: 637+2. Bkz.: Tablo: 1).

Bu meyanda, (C'de) Seyyid Gazi'yi karakterize ettiği belirtilmek üzere, en kalabalık mahalle olan, Karacapınar mahallesindeki 5 seyyid ve Özbek mahallesindeki 6 seyyid vurgulanmalıdır. Bundan mülhem olarak, "mezkurların siyadeleri nakibü'l-eşrafdan hüccete havale olundu sahihü'n neseb seyyid değiller ise rüsum-ı raiyyetlerin vireler." ibareleri kayda şayandır²⁵. Yine bu arada, "perakende-i reaya-yı vakf-ı Seyyid Gazi"ye ilişkin olarak, "mezkurlar kadimî sultan Seyyid Gazi vakfının raiyyetleri olup nefsi Eskişehir'de mütemekkinler olup emr-i şerif mucebince yine vakf-ı mezbure reaya kayd olundular."²⁶ açıklaması da derc olunmalıdır²⁷.

Daha önce yazılan gerekçelerden dolayı, nüfusta birebir karşılaştırma yapılamamakla birlikte genel olarak bakıldığında nüfusun oldukça arttığı gözlenmektedir. Bu artışın, mahalle sayısındaki çoğalmanın üzerinde olduğu ya da doğrudan mahalle

iyi bilmek icap eder. Türk sosyal tarihini aydınlığa kavuşturacak vesikalar arasında çok önemli bir yeri bulunan vakfiyeler ve vakıfla ilgili diğer vesikalarda yüzlerce istilah bulunmaktadır. Söz konusu bu istilahların metodik olarak incelenmesi (zaruridir) ..." alınışında vurgulanan ana fikir ışığında bkz.: Bahaeddin Yediyıldız, Vakıf İstilahları Lügatçesi, *Vakıflar Dergisi*, S.: XVII, Ankara 1983, s.: 55-60. Ayrıca zaviye görevlileri için bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme), *Vakıflar Dergisi*, S.: XII'dan Ayrı Basım, Ankara 1978, s.: 265. Öte yandan Kanunî devrinde dervişlerin kendi aralarında ihtiyar eyledikleri birini şeyh intihab etmeleri hakkındaki bir belge için bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 20.

24. *KK*. 541, v.: 32/a,b.

25. Karacapınar mahallesindekiler için bkz.: *KK*.541, v.: 30/b. 31/a,b. Özbek mahallesindekiler için bkz.: *KK*. 541, v.: 32/a,b.

26. *KK*.541, v.: 33/b.

27. Öte yandan, Ahmet Refik'e (16. Asırda Rafizilik ve Bektaşilik'e) atfen. "Eskişehir ve Seyyid Gazi kazalarında sakin olan Seyyid Gazi ışıklarının/ışıklarının bazı ehli fesat olup onun gibileri (n) ... Kütahya kalasına habs idesin..." girişi ile başlayan Kanuni Sultan Süleyman devrine ait bir belge için bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 25. Yine Ahmet Refik'e (16. Asırda Rafizilik ve Bektaşilik'e) atfen. "Anadolu Beylerbeyisine ve Kütahya ve Seyyid Gazi kadılarına hüküm ki, hala Seyyid Gazi medresesine müderris olan Mevlana Yahya mektub gönderib ol makamdan mukaddema red olunan ışık/ışık taifesi" girişi ile başlayan ve türbenin yanı başında sazlı sözlü ayinler düzenlendiği ve bundan medrese talebesinin de etkilendiği konusu da işlenen, II. Selim zamanına ait bir belge için bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 26-27. Işık hakkında ayrıca bkz.: S. Faroqi, *a.g.m.*, s.: 96-97.

artışından kaynaklanmadığı aşıkardır (Bkz.: Tablo 1). Başka bir deyişle, kısmen mahalle sayısının (1 tane) artışı ile de birlikte, TT. 438'deki verilerin doğruluğu kabul edildiğinde, tahmini nüfus hesaplamalarına gidilmeden de nüfusun; kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki kentsel nüfus artışı²⁸ çerçevesinde oldukça çoğaldığı görülmektedir.

Bu meyanda hemen, Endüstri öncesi dönemlerde, şehirlerin büyüme ve hatta mevcudiyetlerini korumalarının köy mahreçli göçlere bağlı olduğu faraziyesi derç olunmalıdır²⁹. Öyle ki, bazı özel durumlarda şehirlere göçün teşvik edildiği de bilinmektedir³⁰. Bu kabil istisnalar bir tarafa, şehirlere göçün buraların cazibesinden çok, köylerin iticiliğinden doğduğu da bir gerçektir³¹.

Bu bağlamda, birebir karşılaştırma imkanı olan, nüfus bileşenlerinden, mücerred sayısındaki fevkalade artış (36-230) özellikle irdelenmeye değerdir³². Bu cümleden olarak, kırlardaki mü-

28. Bu konuda bkz.: F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.: 1, (Tercüme eden: M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.: 217-218. Çeşitli şehri birimlerdeki nüfus artışları hakkında etraflı değerlendirmeler için bkz.: Ahmet Güneş, *XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, s.: 26-28.

29. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s.: 327.

30. 16. Yüzyılda Ayasuluğ'a göç edenlerin, kıyı şehirlerinin korsanlardan korunabilmesinde nüfus oldukça mühim bir faktör olduğundan bazı vergilerden muaf tutuldukları, fazla başarılı olmamakla birlikte, aynı yüzyılın ikinci yarısında Haleb'e giden kervanlar için bir konaklama yeri haline getirilmeye çalışılan Karapınar-Sultaniye'ye yerleşenlerin vergi ödemeyeceklerinin taahhüd edildiği ve ender olmasına rağmen Konya'da Türbe-i Celaliye semtinde olduğu gibi, bazı mukaddes mahall sakinlerinin avarız-ı divaniyyeden muaf oldukları bilinmektedir. S. Faroqhi, *a.g.k.*, s.: 328-329.

31. S. Faroqhi, *a.g.k.*, s.: 331.

32. Kütahya şehrinde (1520'den 1571'e) mücerredler (%110), yüzde itibariyle, toplam nüfustan (%40) oldukça çok artmıştır (M. Çetin Varlık, "Kütahya Şehri ve Eserleri", *TAD*, S.: 3 (1987), İstanbul 1988, s.: 205). Aynı dönemde (1521-1579) Çankırı'daki şehirlere de mücerredler (%53) evlilerden (hane, %38) fazla çoğalmışlardır (Ahmet Kankal, *16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Tapu Tahrir Defterlerine Göre)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s.: 134-135). O. Üçler Bulduk, 1572'ye (Karahisar-ı Sahib) ait nüfus tahmininde, bir önceki tahrir göre (1528) mücerred artış yüzdesini, 1572 tarihli defterlerde kaydedilmediklerinden, dönemin şartlarına atufta bulunarak "100" olarak kabul edilmiştir (O. Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s.: 106).

Tablo: 1
TT.438 (A) ve KK.541 (C)'de Mahalleler ve Nüfusa İlgili Veriler

Mahalleler ve Reaya-ı Vakf-ı Seyyid Gazi (Perakende)	C i f t	N i m	B e n n a k	M ü c e r r e d	I m a m / H a t i b	M ü e z z i n	K a y y i m	C ü z h a n	V e k i l h a r c	M u h a s s a t l	H u d d a m - i c a m i'	M ü t e k a d u a c ı l a r	S e y y i d	S a k a	S a h i b - i b e r a t	S i p a h i - z a d e	H a y m a n n a	P i r - i f a n n i	P i r v e f a k i r	D i ğ e r l e r i	H a n e	Y e k ü n / A d s a y ı s ı
A- Kara Pınar				22	1 h a t i b										4			6			133	
C- Karaca Pınar	7a	6	94b	80	2 b b.	1 b b.		2 b b.		1		4	5!	1 b b.	2	1		5c		1		212+2
A- Kalkan ve Yenice				4														3			72	
C- Kalkan ve Yenice	3	4	57d	41		2 b j r i b b.				1				1 b b.	4							113
A- Özbek				6												5						47
C- Özbek	5	7	63e	46			1 b b.						6				4		1 a t i k	1		134
A- Peltek/Yeltik				4	1																	87
C- Peltek/Yeltik	1	1	54f	26														1				83
A-																						
C- Hatibler	3		33g	29h					1		2							1				69
A-																						
C- Reaya-yı Vakf-ı Seyyid Gazi (Perakende) M.Peltek/Yeltik'ten sonra kayıtlıdır.			18	8																		26
Yekûn 4				36	2										9			9			339	395
Yekûn 5+1 re	19	18	319	230	2	3	1	2	1	2	2	4	11	2	6	1	4	7	1	2		637+2

- a) Biri cüzhan, bâ-berat b) Üçü mutak üçü atik c) Biri sahib-i berat d) Biri mutak
e) Üçü atik biri mutak f) Biri mutak üçü an mahalle-i Hatibler g) Biri mutak
h) Biri mutak bb.: bâ-berat +2: Altboş +1: reaya-yı vakf-ı Seyyid Gazi.

cerredlerin değişik sebeplerle özellikle de geçim saikiyle yazı konusu birime (buraya) geldikleri söylenebilir. Nitekim, az önce yazılan, şehir nüfusunun kır mahreçli göçlerle takviye edildiği önermesinin, hareket serbestileri daha geniş olması gereken, mücerredleri öncelikle içereceği oldukça makuldur.

Ancak bu noktada, ileride işlenecek olan kırlardaki mücerredler için de (tabiatıyla) bağlayıcı olduğu belirtilmek üzere, "mücerred" kavramı tanımının zamanla değişmiş olabileceği ihtimali de dikkate alınmalıdır. Başka bir deyişle, bu kavramın içeriği "Endüstri öncesi cemiyetlerde erkeklerin otuz yaşına varmadan evlendikleri farz edilmektedir." cümlesinde de anlaşılacağı üzere oldukça müphemdir. Gerçi defterlere bülüğe çağına girmiş erkeklerin yazıldığı aşıkardır. Ama, bülüğe yaşı hakkında bilgi olmadığı gibi; söz konusu bir tesbitin bölgeden bölgeye ve hatta aynı bölge içerisinde bir dönemden diğerine değişmesi de mümkündür³³. Bu düzlemde, bazı birimlerde hiç mücerred bulunmaması oldukça anlamlıdır³⁴.

2. Seyyid Gazi Kırlarında

a) Karye, Mezraa ve Çiftlikler

16-17. Yüzyıllarda, nüfusun çoğunluğu, geçimin, hemen tamamen, tarım ve hayvancılıkla sağlandığı kırlarda (karye-mezraalar'da) yaşamaktaydı³⁵. Bu cümleden de olarak, tarihçiler ta-

33. Huricihan İslamoğlu-Inan mücerredlerin bazı bölgelerde çok kalabalık olmalarına rağmen, bazılarında hiç bulunmamalarının bu gerekçeyle açıklanabileceğini ifade etmektedir (H.İ. Inan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (Çeviren: Sabri Tekay), İstanbul 1991, s.: 61). Kır-şehir ayrımı yapılmadan genel olarak yazılacak olursa: O. Ü. Bulduk, ilk tahrirlerde kara ve mücerred olarak tasnif edilen bekarların tamamının sonraki tahrirlerde mücerred başlığı altında verildiğini; 16. yüzyılın son çeyreğinde tutulan yaya-müsellem defterlerinde nâ-reside (bülüğe ermemiş) dışında mücerredlerin kayıtlı olmadığını belirtmektedir (O. Ü. Bulduk, *a.g.t.*, s.: 288 ve, mütemmim açıklamalar için, s.: 249).

34. Bkz.: A. Güneş, *a.g.t.*, s.: 76. Ayasuluğ ve Karahisar-ı Sahib'e mahsus tahrirlerde (sırayla, 1575 ve 1572-1573 tarihli) hane ve mücerred sayıları verilmemiştir. Zeki Arıkan, bunun şehrin ehemmiyetini kaybetmesiyle ilgili olduğunu ifade etmektedir (Z. Arıkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *Bellekten*, C. LIV, S.: 209 (1990), s.: 148).

35. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s.: 64.

rafından tercih edilen bir tarife göre köy -mealen- ziraatle uğraşan; dahası üzerinde yaşadıkları toprak parçasıyla organik bir bütünlük oluşturan insanların sakin olduğu bir iskan merkezidir³⁶.

Öte taraftan, bilhassa bölgelerarası farklılıklardan kaynaklanmak üzere, köylerden demografik ve ekonomik açıdan kolayca tefrik edilemediğinden, mezraanın müttefiken kabul gören bir tek tarifi yoktur³⁷. Bunlardan birine göre, mezraa, ahalişi dağılmış sadece ekinlik alan statüsünde olan eski³⁸, bir diğerine göre ise geçici yerleşme merkezidir³⁹.

Tablo: 2'de de görüleceği üzere A'da 7 karye, 1 mezraa, 1 de çiftlik; B'de ise 8 karye ve 1 mezraa bulunmaktadır. *Bu sayının bir idari birim için oldukça düşük olduğu malumdur.* Öte taraftan, anlaşılacağı üzere, karye sayısı bir artmış mezraa sayısı değişmemiş, çiftlik ise yok olmuştur. Bu meyanda, A'daki Yollu(!) ile B'deki Göllü Saray'ın birbirlerinin karşılığı olmalarının muhtemel olduğu; A'daki Değiş'in B'de karşılığının bulunmadığı, B'de ise Kızıl Kuyu ve Fazıl Yurdu karyelerinin zuhur ettiği belirtilmelidir. Bu bağlamda, tekraren yazılacak olursa, karye sayısı az da olsa (1) artmıştır. Bu artışın, ileride işlenecek olan, cemaat sayısındaki artışın oldukça gerisinde olduğu şimdiden söylenebilir. Ayrıca, karye adlarından Üç Kuyu, Kızıl Kuyu, Çukur Ağıl ve Sancar vurgulanmaya değerdir.

b) Nüfus

Karye, Mezraa ve Çiftliklerde Nüfus

Öncelikle, burada da, nefis kısmında olduğu gibi, mahzurlarından dolayı tahmini nüfus hesaplamasının yapılmadığı ifade

36. Bkz.: Ali Tanoğlu, "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler, Metod, *TM.*, C.: XI, (İstanbul 1954), s.: 32.

37. Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s.: 116-117.

38. Halil Inalcık, *Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987 (2), s.: XXIX.

39. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Güneş, "Bir Kaynak Kritiği ya da Vakıf Tahrir Defterleri Hakkında Bazı Tesbit, Teşhis ve Tenkitler", *Bilge*, 1998 / Güz 18, s.: 101-102.

olunmalıdır. Bununla birlikte mevcut ham verilerden, yazı konusu bağlamda, *Seyyid Gazi kırlarındaki yerleşim-üretim yerlerinde, tabiatıyla, az önce yazılan yerleşim yeri azlığı ile de yakından ilgili olarak, çok az nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır.* (Mevcut veriler için bkz.: Tablo 2).

Görüleceği üzere, A'da ve, mufassal vakıf defteri olduğundan, B'de nüfus bileşenleri, yine nefis kısmında olduğu gibi, esasen farklıdır. A'da hane, nefer, mücerred, sipahizade ve pir kalemleri, B'de çift, nim, bennak, mücerred, sipahizade, haymana ve haymanaha kalemleri vardır. B'de haymana ve haymanaha kalemleri ve ayrıca mutaklar dikkat çekmektedir.

Az önce yazılan gerekçeden dolayı, açıkçası, A'da ve B'deki tanımlama farklılıkları sebebiyle, nefis kısmında olduğu gibi, bütün kalemler için kesin ve tabiatıyla sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek pek mümkün değildir. Bununla birlikte, nüfusun süreç içerisinde arttığı gözlenmektedir. Başka bir deyişle, bir tane de olsa yerleşim-üretim yeri artışı ile de birlikte, TT. 438'deki verilerin kesinliği kabul edildiğinde, tahmini nüfus hesaplamalarına gidilmeden de nüfusun; yine nefis de olduğu gibi buralarda da, kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki nüfus artışı⁴⁰ çerçevesinde oldukça çoğaldığı görülmektedir. Birebir karşılaştırma yapılabilen mücerred⁴¹ ve sipahizade sayısındaki fevkalade artış özellikle belirtilmelidir. Bu noktada, daha önce işlenen, Seyyid Gazi nefisinde mücerred sayısındaki fevkalade çoğalma da hatırlanmalıdır.

40. Bu konuda bkz.: F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.: 1, s.: 217-218. Burada biraz daha özel olmak üzere, Sultanönü (Seyyid Gazi) ile aynı eyalette yer alan Çankırıda ve Karahisar-ı Sahib'te, hemen hemen aynı süreçte -sırayla- +83.9 (A. Kankal, *a.g.t.*, s.: 127) ve +95'lik (Ü. Bulduk, *a.g.t.*, s.: 227) artışlar olmuştur.

41. Kır nüfusunun artmasında özellikle bekar sayısının belirleyici olması hakkında bkz.: A. Kankal, *a.g.t.*, s.: 127. Karahisar-ı Sahib'te bekar (mücerred) nüfusu, 45 yılda yaklaşık 5.5 kat artmıştır (O. Ü. Bulduk, *a.g.t.*, s.: 228, 249). Çankırıda (1521'den 1579'a) "çiftçi köylü reaya" grubunda mukayyed mücerred sayısı 6292'den 16.503'e yükselmiştir (A. Kankal, *a.g.t.*, s.: 135).

Tablo:2
TT. 438 (A) ve KK. 145 (B)'te Üretim/Yerleşim Birimleri İle Nüfusa İlişkin Veriler

Üretim/Yerleşim Birimleri (Karye, mezraa ve çiftlik)	Çift	Nim	Ben nak	Mü cer red	Si pa hi za de	Pir	Hay ma na	May ma na ha	Ha ne	Ne fer	Ve sa ir	Yekân
A- K. Elek Hacı									2	8x		
B- K. Elek Hacı hali-i'ani'r-reâyâ												
A- K. Üç Kuyu									3			
B- K. Üç Kuyu, hâli									3	18		
A- K. Bal/Bay Temur											a	26+a
B- K. Bal/Bay Temur		2	1 (mutak)		13 (biri mazul)		10					
A- K. Çukur Ağıl				6		1			19			
B- K. Çukur Ağıl	5 (biri "maa birader an")	7 (dördü "maa bi rader")	14	15							b	41+b
A- K. Sancar				1	5				5			
B- K. Sancar		2		5	11 (biri mazul)						c	18+c
A- K. Yollu!				1		1			6			
B- K. Göllü Saray (Bunun üsttekinin karşı- lığı olması muhtemeldir.)	3		6	6				2				17
A- K. Değiş!												
B-												
A-												
B- K. Kızıl Kuyu	2	4	6 (biri mutak)	11								23
A-												
B- K. Fazıl hali-i'ani'r-reâyâ, haric ez defter												
A- Mezraa												
B- Mezraa, der karye-i Sancar												
A- Çiftlik, der- karye-i Sancar												
B-												
A- Yekân				8	5	2			38	26		79
B- Yekân	10	15	27	37	24		10	2				125

Bu tablonun aynı zamanda toprak tasarrufu ile ilgili verileri içerdiği de malumdur. K.: Karye x) Karahisar sancagında derbendilerdir. a) Altı buçuk çiftlik yer vardır, sipahi ve sipahizade ve yürükler ziraat idüb öşr ve resm virerler. b) Altı çiftlik, der-yed-i haric, ö. ve r. virerler. c) Üç çiftlik, der-yed-i haric, ö. ve r. virerler.

Bu arada, 16. Yüzyılda Anadolu'daki nüfus artışlarının bir kısmının, endüstri öncesi cemiyetlerde çoğalmanın ölümlerin azalmasından kaynaklandığı ana fikrinden hareketle genellikle toplu ölümlere yol açan kıtlık, salgın hastalık ve savaşların olmamasıyla açıklanabileceği tesbiti vurgulanmalıdır⁴².

Bu bağlamda, yine genel olmak kayıt ve şartıyla, (daha önce nefis kısmında da işaret edildiği üzere) tabiatıyla göç ihtimalini de düşünmek gerekmektedir. Bu düzlemde bilhassa 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı köylülerinin herşeyden önce bir bakıma göçerlere benzeyen hayat tarzları gereği oldukça hareketli olduğu bilinmektedir. Öyle ki, S. Faroqhi, bu fikri Anadolu'da Akdeniz kıyılarında yaşayan şehirli ve köylülerin her yıl Toros dağlarındaki yaylara çıktığını, Osmanlı idaresi için yazları bu bölgedeki kalelerin neferâtını bile görev yerlerinde tutmanın oldukça zor olduğunu, Anadolu'nun her tarafında yağmura bağlı tarım yapılabildiğinden kırlarda yaşayanların dönemin şartlarına göre tarımdan hayvancılığa, hayvancılıktan tarıma geçebildiklerini vurgulayarak techiz etmektedir⁴³.

Ancak, bu genel değerlendirmeler bir yana, özel olarak baktığımızda, A ve B'de, mezraa ve çiftliklerin tanımları gereği nüfussuz olmaları ihtimali bir tarafa; nüfusun genel artış sürecinde tarihlenen, B'de Elek Hacı, Üç Kuyu ve, B'de zuhur ettiği hatırlatılmak üzere, Fazıl Yurdu karyelerinin hali olmaları düşünülmeye değerdir. Burada, A'da ve B'de Çukur Ağıl karyesinin en kalabalık karye olduğu da vurgulanmalıdır.

Karakoyunlu Cemâ'atleri ve Nüfus

Burada öncelikle, Faruk Sümer'e istinaden, İran, Irak-ı Arab ve Doğu-Anadolu'daki Moğol hakimiyetinin çökmeye başlaması ile kendi ad ve hesaplarına siyasî faaliyete geçen Doğu-Türkmenleri'nin en belli başlı kollarından biri olan Kara-Koyunlu oymağının Oğuz veya İslam ülkelerindeki daha yaygın adıyla Türk-

42. Bkz.: H. İ. İnan, *a.g.k.*, s.: 173.

43. S. Faroqhi, *a.g.k.*, s.: 329-330.

men elimi teşkil eden yirmi dört boydan hangisine mensup olduğu hakkında mehazlarda sarıh bir kayıda rast gelinemediği ifade edilmelidir⁴⁴.

Öte yandan, Kara-Koyunlu ulusunu etrafında toplayarak onun çekirdeğini teşkil eden Kara-Koyunlu oymağı, Türk etnolojisinde çok defa görüldüğü gibi, idareci bir rol oynamak suretiyle kabilevî mahiyetini kaybetmiştir. Nitekim, yazı konumuz ile de ilgili olmak üzere, XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Kara-Koyunlu ve Karaca-Koyunlu gibi adlar taşıyan oymakların, bu oymak ile akraba olduklarına dair delillere sahip değiliz⁴⁵.

Bunlar bir yana, Anadolu'da yaşayan Kara-Koyunlu aşiretlerinin en büyüğü Orta Anadolu'da, Eskişehir'in güneyinde, inceleme konumuz Seyyid Gazi yöresinde bulunmaktaydı⁴⁶. Bunda, yörenin tabii şartlarının yani hayvancılığa elverişli yapısının⁴⁷ yanı sıra, Seyyid Gazi'den kaynaklanan kültürel atmosferinin de etkili olduğu düşünülebilir.

Karakoyunlular hakkında özel saptama ve yorumlara geçmeden önce, tablo: 3'te de yer yer işaret edildiği üzere, cemâ'at adlarının yazımında farklı defterlerde değişik imlaların kullanıldığı ve bunların denkleştirilmesinin oldukça zor olduğu ifade edilmelidir. Dahası aynı defterlerdeki adların araştırmacılar tarafından çok değişik olarak okunabildikleri de belirtilmelidir⁴⁸. Bu cümleden olarak her vesile de vurgulandığı üzere "okuma-adlandırma ittifakı"nın

44. Yalnız XV. Yüzyılın Osmanlı müverrihlerinden Mevlana Şükrüllah, Kara-Koyunlu hanedanının Deniz Han'dan geldiğini, bizzat bu hanedanın en büyük hükümdarlarından biri olan Cihan-Şah'ın ağzından nakletmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, I. Cilt, Ankara 1984 (2), s.: 14, 15, 16.

45. (F. Sümer'in yazdığına göre) Yine bu durum, Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'da bazı kalıntıları zamanımıza kadar gelen aşiretler ile bu tarihî oymak arasında daha ziyade siyasi bir münasebetin varlığına işaret edilebilir. Bkz.: F. Sümer, *a.g.k.*, s.: 19-20.

46. F. Sümer, *a.g.k.*, s.: 19.

47. İhtiyatlı yaklaşım kayıtları ve şartıyla, "O zaman sık ormanlık sulu ve otlulu olan bu yerde Türkmen köyü halkı hayvanlarını otlatmak için geniş meralar bulmuşlardır. Hatta Karacaşehir'de oturan sancak beylerinin sürüleri dahi burada otlatılmakta imiş." ifadesi kayda değerdir. Bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 7.

48. Çok sayıda yanlışlığı da dikkate alarak bkz.: H. Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992, s.: 105.

gerçekleştirilmesinin fevkalade mühim olduğu ilgisine binaen yeniden mimlenmelidir.

Tablo: 3'te de görüleceği üzere, 16. yüzyılın ilk yarısında (yani A'da) 13 cemaat kayıtlıdır. Birkacı muhtemel olmakla birlikte, bunların hemen hepsinin, açıkçası cemaat-ı Devlethan hariç, B'de karşılığı bulunmaktadır. B'de ise 18 cemaat⁴⁹ kayıtlıdır ki bu tabiiyle, en azından adsal olarak, yeni cemaatlerin mevcudiyetine delalet etmektedir. Bu cümleden olarak, Mağara, Kızılöz, Akviran, (Pekraken), Ömerler ve Göreler/Gözeler nevzuhur cemaatlerdir.

Bunlar bir yana, görüleceği üzere, nüfus bileşenleri A'da hane, mücerred, sipahizade ve muhassıl; B'de ise nefer, imam ve hatib'dir. Bu verilerle kesin bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamakla birlikte, cemaat sayısının artmasından da anlaşılacağı gibi, nüfusun arttığı aşikardır.

Faruk Sümer'in, B'ye müsteniden yaptığı hesaba göre, daha önce de yazıldığı üzere, 980 (1572) yılında 18 oymağa ayrılmış olan bu teşekkülün vergi nüfusu 1116'dır. Bu nüfusa kadınlar, çocuklar, aileleri yanında oturan genç bekarlar, aliller dahil değildir. Bütün bunlar dahil edilirse, bu aşiretin en az 6-7 bin nüfusa sahip olduğu tahmin edilebilir. *Bu rakam XVI. yüzyılda Anadolu'daki oymaklar arasında nüfusça en kalabalık olanlara delalet etmektedir*⁵⁰. *Bu noktada, yazı konusu çerçevede, Seyyid Gazi kırlarında Karakoyunlular'ın nüfus açısından belirleyici olduklarını zikretmek elzemdir.*

Burada biraz öze inilerek, farklı bir açıdan bakılacak olursa: A'da hane hesabı ile en kalabalık grup, 160 haneli "cemaat-ı Yörük"dir. İkinci kalabalık grup ise 95 haneli Biçerler cemaatidir.

49. F. Sümer de, aynı kaynağa dayanarak, bu teşekkülün 980 (1572) yılında 18 oymağa ayrılmış olduğunu yazmıştır. Ancak bunların adlarını vermemiştir. Bkz.: *a.g.k.*, s.: 19-20. Dahası *TT*. 438 (A)'daki durumlarından ise hiç bahsetmemiştir. Bkz.: *a.g.k.* "438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1520), C.I'de ise bunlar indeks içerisinde karışık olarak kayıtlıdır. Bkz.: s. 24.

50. Bu mühim Kara-Koyunlu teşekkülünün bilahare yaşamakta olduğu bu yerde yerleştiği anlaşılıyor. (F. Sümer, *a.g.k.*, s.: 19-20).

Tablo:3
TT.438 (A) ve KK.145 (B)'te Yörükân-ı Karakoyunlu Cemaatleri

<i>Cemâ'atler (ve bazı hasıllar)</i>	<i>Ne fe ren</i>	<i>H a n e</i>	<i>Mü ce rr e d</i>	<i>İm a m</i>	<i>H a ı ı b</i>	<i>Si pa hi za de</i>	<i>Mu ha s ıl</i>
A-1- Cemaat-i Biçerler 'an yörükân		95					
B-8- Cemaat-i Biçerler 'an yörükân-ı mezbur		56					
A-2- Cemaat-i Devlethan		15	1			1	
B-							
A-3- Cemaat-i Şahlu		12	1				
B-2- Cemaat-i Şahinli 'an yörükân-ı mezbur		43					
A-4- Cemaat-i Pusanlu		14					
B-4 Cemaat-i Küçüklü/Göçüklü 'an yörükân-ı mezbur		55					
A-5- Cemaat-i Kara İlyaslu		17					
B-7- Cemaat-i Kara İlyaslu 'an yörükân-ı mezbur		53					
A-6- Cemaat-i Sahiblü		38	1				
B-3- Cemaat-i Sasalar? 'an yörükân-ı mezbur		126/129					
A-7- Cemaat-i Çekirdek		16	1				
B-6- Cemaat-i Çekirdek 'an yörükân-ı mezbur		54					
A-8- Cemaat-i Yörükân		160					
B- (Bir ihtimal) KK. 145'teki Cemaat-i Karakoyunlu bunun karşılığı olabilir.							
A-9- Cemaat-i Cüllahla		25					
B-9- Cemaat-i Cüllahlar 'an yörükân-ı mezbur		38		1			
A-10-Cemaat-i Balçık		25					
B-5- Cemaat-i Balçık 'an yörükân-ı mezbur		48					
A-11-Cemaat-i Otarlu		13					
B-1- Cemaat-i Otarlı/lar 'an yörükân-ı mezbur		52					
A-12-Cemaat-i Gevşir TT. 438'de bundan sonra "Cemaat-i Yörükân-ı Eyne Hoca" kalemi hariç hepsinin yekünü var. Yekün, Hasıl: 25.000			14				
B-14- Cemaat-i Köselere (Muhtemelen üstekinin karşılığı) 'an yörükân-ı mezbur		11/13					
A-13-Cemaat-i Eyne/İne Hoca Hasıl: 3.500		35					1
B-18- Cemaat-i Eyne Hocalu 'an yörükân-ı mezbur Hasıl-ı adet-i ağnam ve resm-i kara (!) ve bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ve mücerred: 4.176		57					
A- "8-Cemaat-i Yörükân" maddesine ve altındaki satıra bakınız.							
B-10- Cemaat-i Karakoyunlu		259		1	1 ba- berat		
A-							
B-11- Cemaat-i Mağara 'an yörükân-ı mezbur		48					
A-							
B-12- Cemaat-i Kızılöz 'an yörükân-ı mezbur		29					
A-							
B-13- Cemaat-i Akviran 'an yörükân-ı mezbur		78					

A-							
B-15- Cemaat-i Perâkende	'an yörükân-ı mezbur	14					
A-							
B-16- Cemaat-i Ömerler	'an yörükân-ı mezbur	11					
A-							
B-17- Cemaat-i Göreler/Gözeler	'an yörükân-ı perakende-i Karakoyunlu "Eyne Hoca" kalemi hariç yekun, "hasil-ı adet-i ağnam ve resm-i kara ve bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ve mücerred":	12					
A- Yekûn	13		479	4			1 1
B- Yekûn	18	1044/1049			2	1	

Cemaat başlarındaki rakkamlar defterlerdeki sıra numaralarına delalet etmektedir. Öte yandan cemaat adlarının tesbitinde defterlerdeki (farklı) imlalar esas alınmıştır.

Bu cemaatin, nüfus kaybına uğrayarak, B'de 56 nefer olarak kayıtlı olması oldukça dikkat çekicidir.

B'de ise, nefer hesabı ile en kalabalık grup, 259 neferlik Karakoyunlu cemaatidir ki bunda 1 imam ve 1 de hatib (ba-berat) kayıtlıdır. Bunun, A'daki en kalabalık cemaat olan 160 hanelik "cemaat-i yörükân"ın karşılığı olması muhtemeldir. İkinci kalabalık grup ise; A'da muhtemelen Sahibli cemaatine tekabül eden, 126/129 neferlik, "Sasalar?" imlasıyla kayıtlı cemaattir. Bu cümleden de olarak, bunun, A'da 38 hane ve 1 mücerred'den ibaret olması hayli düşündürücüdür.

B. ZİRAİ VE TİCARİ HAYAT

Ürün/Gelir Küme ve Türleri

Bu başlık altında, ilkin tahrir defterlerinde üretimin tamamının değil, vergilerin, dahası sadece devamlı vergilerin mukayyed⁵¹ olduğu belirtilmelidir. Üstelik, Bahaeddin Yediyıldız'ın Ordu kazâsına matûfen, gavers, mercimek, fiğ ve burçağa atfen işaret ettiği gibi⁵², bunların hepsinin derç edilip edilmediği hakkında da

51. Osmanlı Devleti'nde reâyadan alınan vergi çeşitleri hakkında bkz.: Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C.II, İstanbul 1979 (3), s.: 271-272.

52. "... görüldüğü üzere, gavers, mercimek, fiğ ve burçaktan ancak XVI. Asrın ikinci yarısından sonra vergi alınmıştır. Ancak burada kendiliğinden bir soru ortaya çık-

şüpheler vardır. Öte yandan, bazı bölgelerde meyve, sebze vs'nin sadece pazarlanan kısmı vergilendirilmekte⁵³ ve tabiatıyla yazı konusu defterlere yalnız bunlar terkîm olunmaktaydı.

1. Seyyid Gazi Nefsi'nde

A'da "ihtisab-ı Seydi Gazi" hariç, sadece üç gelir kalemi kayıtlıdır. Bunlar mahsul-ı bağçe, resm-i asiyab ve icare-i hammam'dır. C'de ise gelir kalemleri, tür itibariyle çok ayrıntılı olarak yazılmıştır. İhtisaren yazılacak olursa: Bunlar; bad-ı heva, resm-i arusane, deştbanı, resm-i çift, bennak, mücerred, tapu-yı zemin, resm-i zemin ve zemin hariç, hububat, meyve-sebze, hayvancılık-arıcılık ve işletme kümeleri ile dekakin, hammam ve mukataa kalemleri ve "ihtisab-ı nefsi Seydi/Seyyid Gazi" maddesidir.

C'de, bu vechile dökümü verilen gelir kalemlerinden, bölgenin ürün karakteristiğini yansıtacak tarzda, aslî gelir kaynağının hububat olduğu anlaşılmaktadır. Hububat türleri içerisinde ise, miktarları açısından çoktan aza doğru, hınta, her ikisi de aynı miktar ve kıymette olmak üzere, şair ve mahlut⁵⁴ sıralanmaktadır. Meyve-sebze gurubunda, öşr-i bağ ve sair, mahsul-ı bağçe, hayvancılık-arıcılık grubunda, adet-i ağnam, öşr-i güvare, işletme grubunda ise resm-i asiyab kalemleri yazılıdır.

Buraya kadar yazılanlardan, açıkçası esasen C'deki verilere (hasil-ı nefsi Seyyid Gazi⁵⁵'ye) dayalı olarak yapılan saptama ve yorumlardan, Seyyid Gazi nefsinde tarımsal faaliyetlerin oldukça

---

maktadır ki, o da şudur: Acaba XV. Asrın ikinci yarısına kadar incelenen bölgede bu bitkilerin tarımı mı yapılmıyordu, yoksa yapıldığı halde vergi mi alınmamıştı? Şimdilik bu sorunun cevabını vermemiz mümkün değildir" (Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s.: 116).

53. H. İslamoğlu-İnan, *a.g.k.*, s.: 190.

54. Kelime manasından da anlaşılacağı gibi, hububatın muhtelif türlerinin bir karışımı olarak kabul edilmektedir. Bkz.: Layoş Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", *Belleten*, C.: XI/42 (1947), s.: 314. Ayrıca bkz.: F. M. Emecen, *a.g.k.*, s.: 243. Ü. Bulduk, *a.g.t.*, s.: 252 ve 257. A. Kankal, *a.g.t.*, s.: 153.

55. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Seyyid Gazi türbe ve dergahına ait vakıf gelirlerini içeren bir belge için bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 20. Üretim merkezli derviş şeyh ilişkileri açısından bkz.: M. Aslanbay, *a.g.k.*, s.: 22-23.

yaygın ya da yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki hububat üretimi, B'de dökümü verilen timar teşkilatı dairesinde mukayyed, mevcut (5) karyelerdeki üretimin hemen hemen iki katıdır. (Bkz.: Tablo: 4 ve 5). Bu bağlamda, bazı kayıtlardan, üretim faaliyetlerinde dervişlerin de faal oldukları anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, "bağçe ki, dervişler ihdas etmişlerdir."⁵⁶ açıklaması zikre şayandır. Yine dervişlerin, zemin⁵⁷ ve mukataa⁵⁸ tasarruf ettikleri de malumdur. Hatta, şehir kır ayrımı yapılmadığı belirtilmek üzere, dervişlerin değirmen ihdas ettikleri dahi vakidir⁵⁹.

Zaten genel olarak bakıldığında, özellikle köylerdeki zaviyelerin büyük bir kısmı bir çiftlik manzarası göstermekteydi. Zaviye etrafındaki arazide bizzat dervişler tarafından tahıl, sebze ve meyve yetiştiriliyor, hatta civardaki meralarda davar ve sığır besleniyordu. Bir çok zaviyenin kendine mahsus değirmeni bile vardı. Böylece günlük masraflarını ve yiyeceklerini kendi kendilerine sağlayabilmekteydiler⁶⁰.

56. KK. 541, v.: 34/a.

57. "zemin, ... der-tasarruf-ı dervişan-ı Seyyid Gazi deyu mukayyed der-defter-i atik", KK. 541, v.: 34/a.

58. "mukataa, ... dervişleri tasarruf idüb", KK. 541, v.: 34/a.

59. Kanuni devrine ait ilgili belge için bkz.: M. Aslanbay, a.g.k., s.: 23. Konu ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte, dervişlerin bazı imtiyazları hakkında, Kanuni devrine ait bir belge için bkz.: M. Aslanbay, a.g.k., s.: 21.

60. Böyle imkanı olmayan bir kısım zaviyeler ise ihtiyaçlarını satın alarak gideriyordu. Osmanlı dönemine ait, mesela XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren bu zaviyerin günlük, haftalık, aylık ve yıllık gelir ve giderlerini ihtiva eden belgeler bulunmaktadır. A. Y. Ocak, a.g.m., s.: 264. Yine A. Y. Ocak'ın yazdığına göre: Her tarikatın kendine ait zaviyesi vardı. Buralarda ortaklaşa bir yaşantı sürdüren dervişlerin günlük hayatı, bağlı oldukları tarikatın gereklerine göre az çok farklı idiyse de genel çizgileriyle hemen hemen aynıydı. Yalnız köylerde ve yol üstündeki zaviyelerde yaşayan dervişler gündüz zaviye evkafına ait tarlalarda, bağ ve bahçelerde çalışıyor, akşamları bir araya geliyorlardı. Buna karşılık şehirlerdeki dervişler için dışarda çalışmak pek söz konusu değildi. Zengin vakıflar onların çalışmasına gerek bırakmıyordu. Sadece ahiler mesleklerini yürütmek zorundaydılar. Onların her biri gündüz çeşitli işlerde çalışıp akşam kazandıklarını bir araya getirerek ihtiyaçlarını bununla sağlıyorlardı. İbn Batuta'nın anlatışına göre ahiler kazandıklarını şeyhlerine teslim etmek zorundaydılar. Adı geçen yazar, a.g.m., s.: 265. Öte yandan, konuyla olan genel ilgisi açısından bkz.: Suraiya Faroqi, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ayı Basım, Ankara 1975, s.: 197-229.

Tablo:4

TT.438 (A), KK.541 (C) ve KK.145 (B)'te Gelir/Vergi Kalemleri ve Miktarları

Bazı Kalemler ve Başlıklar	H	Ş	M	Ö.	Mahsul-ı bağçe ki	A	Ö.	R.	B.	D.	R.	T.	R.	Z.	D.	H	M	Y
	I	a	a	B		d	G	A	he	de	Çif	T	Z	e	de	a	u	E
	n	i	h	a		e	ü	s	va	ş	t,	Z	e	m	k	m	k	K
	t	r	l	ğ		t-	v	i	ve	t	Be	e	m	i	a	a	a	U
	a		u	ve		i	a	y	R.	b	n	m	i	n	k	a	t	N
			t	s		A	a	a	A	a	n	i	n	i	i	m	a	
				a		ğ	a	b	ru	n					n			
				i		n	a		sa									
				r		a	m		ne									
A-Bazı Kalemler					3 kıt'a, 500 (icare-i bağçe)			b.: 5, 2400, (icare-i asiyab)								6000 (icare-i hammam)		
C-Hasıl-ı Nefs-i Seyyid Gazi	m.: 120, 720	m.: 82, 328	m.: 82, 328	350	500	2	1	b.:5, fi-sene:300; b.:8, harab	300	1	593	1	1	(iki parça) 10+50.	b.:15, fi-sene: 950	('an-...') fi-sene: 3000.	3	25.78
A-Ihtisab-ı (!) Seydi Gazi																		600
B-Ihtisab-ı Nefs-i Seyyid Gazi																		610

Ö.: Ösr R.: Resm B.: Bad-ı M.: Mücerred T.: Tapu m.: müdd b.: bab

Öte yandan, C'deki dekakin (b.: 15, fi-sene: 950) ve, icaresi A'da 6000, C'de 3000 olarak kayıtlı olan, hammam ile A'da ve B'deki "ihtisab-ı nefsi Seydi/Seyyid Gazi (600-610)" kalemleri ise esasen şehri yapılanmaya işaret etmektedir.

2. Seyyid Gazi Kırlarında

Öncelikle, karye, mezraa ve çiftliklerin; geleneksel temel üretim tarzını karakterize etmek ve ayrıca yazı konumuz Seyyid Gazi açısından da bir istisna oluşturmak üzere, Osmanlı Devleti'nin en

mühim gelir kaynağı mahreci olduğu vurgulanmalıdır. Bunlardan dolayı Osmanlı kaynaklarında, karye, mezraa ve çiftlikler özellikle ekonomik ya da tarımsal boyutlarıyla ana konu başlıklarındandır⁶¹.

Bunlar bir yana; yazılacaklardan çoğunun daha önce bilvesile yazı konusu olduğu hatırlatılarak ilgisine binaen işlenecek olursa: A'da 7 karye, 1 mezraa, 1 çiftlik, 1 (muhtemel) kırı, 1 "ihzar-ı na-hiye-i Seydi Gazi", 1 niyabet'ten oluşan, az önce de yazıldığı üzere, biri muhtemel olan, toplam 12 gelir kalemi bulunmaktadır. B'de ise 8 karye, 1 mezraa, 1 kırı, 1 "ihzar-ı kaza-ı Seyyid Gazi ve nefsi-i mezbur⁶²" dan oluşan toplam 11 gelir kalemi vardır.

Bu sayıların, yani üretim birimi ya da vergi kalemi sayısının, bir idari birim için oldukça düşük olduğu malumdur. Öte taraftan,

61. Bu cümleden olarak yazılacak olursa: "Bu babda sözüme kavi delil budur ki vezir-i azam Mehmed Paşa Hazretleri kullarına merhum ve mağfurleh Sultan Süleyman Han -Aleyhirrahmeti ve'l-gufran- Hazretleri ile firdevs-mekan illiyyin-aşyan merhum padişah hazretleri yüz pare mikdarı karyeler ve mezraalar ve müstakil kasabalar ve iskeleler ve niçe mahsul virür yirler temlik buyurmuşlardır. Bu mikdar karye ve mezraa temlik olunmağa sebep nedir? Bir ikisi kifayet itmez mi? Diye sual buyurulursa cevab budur ki vezir-i azam olduktan sonra adalet idüp felekte bir nam komağa mukayyed olmayup heman fırsat el vermişken kendümüze vafir karyeler temlik ittirelüm, kimini vakf idüp ve kimi evladımıza kalsun diyü bu sevdâyile vilayeti yazdurmağa mubaşeret idüp gönderdikleri katiblere muhkem tenbih iderler ki: Kendümüze bazı karyeler temlik ittirmek isteriz, gerektir ki yazduğunuz yirlerde etrafı vasi mahsulli karyeleri, kimini bin beş yüz akçaya ve kimini bin akçaya ve bazı ala mezraaları üçer dörder yüz akçaya yazasın, diyü ısmarlamağın onlar dahi tek hidmet yanaşduralum diyü bir kırı iltifata dinin ve imanın satup on beş ve yirmi bin akçaya ve dahi ziyadeye mütehammil olan karyeleri defter-i cedide bin ve bin beş yüz akçaya ve dahi aşğa yazup defterin südde-i saadete götürdüklerinde ol asıl karyeleri telhis idüp paye-i serire gönderdikte anlar dahi görürlerdi ki yazuları cüz'i birkaç karye ve mezraadır, çok nesne değil diyü temlik buyururlardı. Bادهu her birine yazdurdukları milk-namede falan karye ve mezraayı cemi hududi ve tevabi ve levahiki ile ve öşri gallatı ve ... temlik eyledüm diyü yazdururlar. Bu vechile mülk-name-i hümayun yazıldıktan sonra kendülerine tabi olan bir kadiya ve yahud bir müderrise: Var bu karyenün sınırın tayin eyle diyü hükmi-şerif ile gönderdikte ol dahi kezalik mansıb ucundan istikameti terk idüp, ol karyenün üzerine varup, kadimi sınırı üzerine gitmeyüp, etrafından olan ziamet ve timar karyelerinin ala yirlerin alup: Bu karye sınırındandır diyü cebren fuzuli bir yire taşlar diküp ve alametler nasb eyleyüp, mufassalan sicill idüp, suretin imzalayup, ve mühürleyüp, südde-i saadete götürdükte ana göre sınır-name-i hümayun dahi yazdururlar ve ol yirleri alınan ziamet ve timar sahibleri başları havfından dava ve nizaa cüret idemezler. ..." Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, (Hırzû'l-Müluk)*, Ankara 1988, s.: 177-178.

62. Bu "nefs-i mezbur" ifadesinin nefsi içerdiği de aşikardır.

anlaşılacağı üzere, karye sayısı bir artmış mezraa sayısı değişmemiş, çiftlik ise yok olmuştur. Bu meyanda, A'daki Yollu(!) ile B'deki Göllü Saray'ın birbirlerinin karşılığı olmalarının muhtemel olduğu; A'daki Değiş'in B'de karşılığının bulunmadığı B'de ise Kızıl Kuyu ve Fazıl Yurdu karyelerinin zuhur ettiği belirtilmelidir. Bu bağlamda, tekraren yazılacak olursa, karye sayısı az da olsa (1) artmıştır.

Defterin niteliği gereği, A'da bütün gelir miktarları toplu olarak yazılmıştır. Bundan dolayı A'daki durumu ayrıntılı olarak saptayamıyoruz. Yine defterin niteliği gereği, B'de ise vergi kalemleri esasen ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu cümleden olarak, B'de de toplu hasıllar bulunmaktadır. Açıkçası, her üçü de hali olmak üzere, Elek Hacı, Üç Kuyu, Fazıl Yurdu karyeleri ve mezraa hasılı toplu olarak yazılmıştır.

B'de dökümü verilen gelir-vergi kalemleri ve toplu yazılan hasıllardaki atıflardan, daha önce de bilvesile yazıldığı üzere, bölgenin ürün karakteristiğini yansıtacak tarzda, aslı gelir kaynağının hububat olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı kalemlere göre, hububat türleri içerisinde ise, miktarları açısından çoktan aza doğru, hinta, şair ve mahlut sıralanmaktadır. Bu bağlamda, en çok hububat, yekunu en fazla olan Çukur Ağıl karyesinde üretilmekteydi.

İlaveten, tabiatıyla, "meyve-sebze", "hayvancılık ve taallukatı-arıcılık", "işletme" ve "diğer" ana vergi kümelerine ait gelir kalemleri bulunmaktadır. Bunlardan, "meyve-sebze grubu"nda ö. bostan⁶³ (125) ve ö. bağ ve bağçe (50); "hayvancılık ve taallukatı grubu"nda adet-i (a.) ağnam⁶⁴ (235), ö. çayır (200), r. otlak (20) ve

63. Bu terkinin, piyaz hariç, bütün sebzeleri muhtevi olduğu malumdur. Bu cümleden olarak, Silistre Kanunnamesindeki "Öşr-i besatin defterlerde mukayyedir. Gerek kır bostanı olsun, gerek suvarulur bostan olsun öşür bağlanmıştır. Bostanın her cinsi anılamıştır deyu niza olunmaya öşür alına" kaydı zikre değerdir. Bkz.: A. Güneş, *a.g.t.*, s.: 157.

64. Tahrirlerde, başlıca, "resm-i ganem", "adet-i ağnam" terkipleriyle sembolize edilmek üzere, sadece küçükbaş hayvanlardan genellikle iki koyuna bir akça esasına göre alınan vergiler mukayyedir. (N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", A.Ü. *DTCFD.*, V/5 (1947), s.: 485). Bu cümleden olarak, özellikle zi-

yaylak⁶⁵ (20) kalemleri yer almaktadır. Yine arıcılık ile ilgili ö. güvare (97) kalemi, işletmecilik ile ilgili asiya⁶⁶ (b.: 3, 150) kalemi kayıtlıdır. Diğer vergi kalemleri ise, bad-ı heva, deştbanı, r. çift, bennak, mücerred, t. zemin ve r. zemin"dir.

Bu arada, B'de "*korı, korılıktan bozulub ziraat olunur*" açıklaması ile yazılı, *karye, mezraa gelirinin hemen hemen iki katı olan, 20.000 akça özellikle vurgulanmaya değerdir*. Öte yandan, A ve B'deki "ihzar-ı ..." kalemleri ile A'daki "niyabet" vergi kalemi de kaydedilmelidir.

İşte tam bu aşamada, özellikle, Seyyid Gazi kırlarında Karakoyunlular'ın vergi gelirlerindeki belirleyiciliğini sergilemesi açısından işlenecek olursa: "Cemaat-i yörükân-ı Eyne Hoca"ya mahsusen, A'da hasıl başlığı ile kayıtlı, 3.500, B'de ise, "hasıl-ı adet-i ağnam ve resm-i kara (!) ve bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ve mücerred" açıklaması ile kayıtlı, 4.176 rakkamları ve her iki defterde sayıları farklı olmak üzere, "cemaat-i Eyne Hoca" kalemi hariç bütün cemaatleri muhtevi olarak, A'da, yekûn, hasıl başlığı ile kayıtlı, 25.000, B'de ise "hasıl-ı adet-i ağnam ve resm-i kara ve bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ve mücerred" açıklaması ile kayıtlı 35.000 rakkamları gerçekten düşünölmeye değerdir. (Bkz.: Tablo: 3).

raatçılık ve nakliyecilikte kullandıkları aşikar olduğu halde, sayılarının azlığından olsa gerek ki, büyükbaş hayvanlarla ilgili bu anlamda herhangi bir kayıt yoktur.

65. Yaylak hukuki manada, bir veya birkaç köyün halkının yaz mevsimini geçirmek ve tabiatıyla hayvanlarını otlatmak için -ötedenberi ya da sonradan tahsisen- faydalandıkları yüksek yerlerdir. Halil Cin, *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara 1980 (2. Baskı), s.: 4.

66. Kır iskan yerlerinin en mühim işletmelerinden olup, genellikle tahılların öğütülmesinde kullanılmakta ve daha çok su ya da su yatağına dolan sel suyuyla çalıştırılmaktaydılar (Bkz.: Z. Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s.: 113. F.M. Emecen, *a.g.k.*, s.: 259). Su kaynağının rejimine bağılı olan çalışma müddetleri, şüphesiz ki "resm-i asiya" adlı verginin tayininde de belirleyici olmaktadır. Bu cümleden olarak, ay başına beşer akça olmak üzere, tam yıl çalışandan 60; altı ay yürüyenden ise 30 akça vergi alınmaktaydı (A. Güneş, *a.g.t.*, s.: 191). Ayrıca aynen (üretim göre) de vergilendirilebilmekteydiler (F. M. Emecen, *a.g.k.*, s.: 259). Öte taraftan tahrir defterlerinde, işler halde olup olmadıkları da tasrih edilmekteydi.

A-Mezraa																						150	
B-Mezraa, der-karye-i Sancar																							150. g
A-Çiftlik, der-karye-i Sancar																							50
B-																							
A- (Muhtemel)	B	k	z.	s.	i	k	i	y	ü	z	k	ı	r	k									
B-Korı, korılıktan bozulub zi- raat olunur.																							20000
A-İhzâr-ı Nahiye-i Seydi Gazi																							200
B- İhzâr-ı Kaza-ı Seyyid Gazi ve Nefs-i Mezbur																							305
A-Niyabet, h																							200
A-Yekûn																							12.7 69+200
B-Yekûn	m.:70, 4180	m.:44, 1760	m.:22, k.:10, 900	1 2 5	50 2	2 3 5	2 0 0	2 0 0	2 0 0	9 7	b.:3, 150	105	9 6	1305 1	1 0 2	5 9 9							3182 1+305 (dk)

Ö.: Öşr R.: Resm M.: Mücerred T.: Tapu m.: müdd b.: bab k.: keyl dk: dikey toplam
a) Hasıl-ı 'ani'l-galle ve resm-i zemin ve gayrihu. d) İcmale sehven Karacaşehir na-
hiesine yazılmıştır. e) H. a. g. ve r. z. ve g. f) H. a. g. ve deştani ve r. z. ve g. g) H.
a. g. ve g. h) Resm-i arusane ve cürm-i cinayet ve resm-i ağnam-ı reaya-yı sipahiyan-ı
nahiye-i Seydi Gazi.

Bu hasılat, hesap da edileceği üzere, hem A'da hem de B'de (karışık olarak), karye, mezraa, çiftlik, korı, ihzar gelirlerinin hep-sinden çok daha fazladır. Böyle bir tesbit, şüphesiz ki, daha önce de vurgulandığı üzere, Seyyid Gazi kırlarında Karakoyunlu ce-maatlerinin sadece nüfusları bakımından değil, hem hayat tarz-larının hem de mevcut kayıtlardaki atıfların işaret ettiği üzere, özellikle hayvancılığa dayalı, ekonomik varlıkları açısından da asli müessir olduklarına delalet etmektedir. Dahası, "altı buçuk çiftlik yer vardır sihapi ve sipahizade ve yörükler ziraat idüb öşr ve resm virerler"⁶⁷ ifadesinden de çıkarılacağı üzere, yörüklerin tarımsal fa-aliyetlerin içerisinde oldukları da anlaşılmaktadır.

67. Bkz.: KK. 145, v.: 128/b, 129/a.

SONUÇ

Adını Seyyid Battal Gazi'den aldığı sanılmaktadır. Bir menzil şehriydi. **Seyyid Gazi nefsi'ndeki** mahalleler, A'da "avarız-ı divaniyyeden muaf olub muafname-i şerif ihsan olunmuş" açıklamasıyla, vakıf teşkilatı dairesinde yer almaktadır. A'da 4, C'de ise 5 mahalle ve bir de "reaya-yı vakf-ı Seyyid Gazi" kalemi kayıtlıdır. Hesap da edileceği üzere, C'de yeni bir mahalle yani Hatibler mahallesi ile, az önce de yazılan, "reaya-yı vakf-ı Seyyid Gazi" kalemi zuhur etmiştir. Başka bir deyişle, son kalem bir tarafa, mahalle sayısı bir tane de olsa artmıştır.

Mevcut ham verilerden Seyyid Gazi nefsi'nin az nüfuslu bir birim olduğu anlaşılmaktadır. C'de, tarımsal-toplumsal statü tanımlamaları bir yana, dinî-vakfî kümeler, özellikle, seyyidler dikkat çekmektedir. Bu cümleden olarak, (C'de) Seyyid Gazi'yi karakterize ettiği belirtilmek üzere, en kalabalık mahalle olan, Karacapınar mahallesindeki 5 seyyid ve Özbek mahallesindeki 6 seyyid vurgulanmalıdır.

Nüfusta birebir karşılaştırma yapılamamakla birlikte genel olarak bakıldığında nüfusun oldukça arttığı gözlenmektedir. Bu artışın, mahalle sayısındaki çoğalmanın üzerinde olduğu ya da doğrudan mahalle artışından kaynaklanmadığı aşikardır. Başka bir deyişle, kısmen mahalle sayısının (1 tane) artışı ile de birlikte, nüfusun; kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki kentsel nüfus artışı çerçevesinde oldukça çoğaldığı görülmektedir.

Birebir karşılaştırma imkanı olan, nüfus bileşenlerinden, mücerred sayısındaki fevkalade artış (36-230) özellikle irdelenmeye değerdir. Bu cümleden olarak, kırlardaki mücerredlerin değişik sebeplerle özellikle de geçim saikiyle yazı konusu birime geldikleri söylenebilir.

Seyyid Gazi kırları'nda; A'da 7 karye, 1 mezraa, 1 de çiftlik; B'de ise 8 karye ve 1 mezraa bulunmaktadır. Bu sayının bir idari birim için oldukça düşük olduğu malumdur. Öte taraftan, anlaşılacağı üzere, karye sayısı bir artmış mezraa sayısı değişmemiş,

çiftlik ise yok olmuştur. Bu meyanda, A'daki Değiş'in B'de karşılığının bulunmadığı, B'de ise Kızıl Kuyu ve Fazıl Yurdu karyelerinin zuhur ettiği belirtilmelidir. Bu bağlamda, tekraren yazılacak olursa, karye sayısı az da olsa (1) artmıştır. Bu artışın, ileride işlenecek olan, cemaat sayısındaki artışın oldukça gerisinde olduğu şimdiden söylenebilir.

Mevcut ham verilerden, Seyyid Gazi kırlarındaki yerleşim-üretim yerlerinde, tabiatıyla, az önce yazılan yerleşim yeri azlığı ile de yakından ilgili olarak, çok az nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır.

A'da ve B'deki tanımlama farklılıkları sebebiyle, nefis kısmında olduğu gibi, bütün kalemler için kesin ve tabiatıyla sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek pek mümkün değildir. Bununla birlikte, nüfusun süreç içerisinde arttığı gözlenmektedir. Başka bir deyişle, bir tane de olsa yerleşim-üretim yeri artışı ile de birlikte, nüfusun; yine nefis de olduğu gibi buralarda da, kabaca, (16. yüzyılda) Akdeniz havzasındaki nüfus artışı çerçevesinde oldukça çoğaldığı görülmektedir.

Birebir karşılaştırma yapılabilen mücerred ve sipahizade sayısındaki fevkalade artış özellikle belirtilmelidir. Bu noktada, daha önce işlenen, Seyyid Gazi nefisinde mücerred sayısındaki fevkalade çoğalma da hatırlanmalıdır.

Bu arada, 16. yüzyılda Anadolu'daki nüfus artışlarının bir kısmının, endüstri öncesi cemiyetlerde çoğalmanın ölümlerin azalmasından kaynaklandığı ana fikrinden hareketle genellikle toplu ölümlere yol açan kıtlık, salgın hastalık ve savaşların olmamasıyla açıklanabileceği tesbiti vurgulanmalıdır. Bu bağlamda, yine genel olmak kayıt ve şartıyla, (daha önce nefis kısmında da işaret edildiği üzere) tabiatıyla göç ihtimalini de dikkate almak gerekmektedir.

Ancak, bu genel değerlendirmeler bir yana, özel olarak baktığımızda, A ve B'de, mezraa ve çiftliklerin tanımları gereği nüfussuz olmaları ihtimali bir tarafa; nüfusun genel artış sürecinde tarihlenen, B'de Elek Hacı, Üç Kuyu ve, B'de zuhur ettiği hatırlatılmak üzere, Fazıl Yurdu karyelerinin hali olmaları düşünölmeye değerdir.

Öte yandan, Anadolu'da yaşayan **Kara-Koyunlu aşiretlerinin** en büyüğü Orta Anadolu'da, Eskişehir'in güneyinde, Seyyid Gazi yöresinde bulunmaktaydı. Bunda, yörenin tabii şartlarının, yani hayvancılığa elverişli yapısının yanı sıra, Seyyid Gazi'den kaynaklanan kültürel atmosferin de etkili olduğu düşünülebilir.

16. yüzyılın ilk yarısında (yani A'da) 13 cemaat kayıtlıdır. Birkaçı muhtemel olmakla birlikte, bunların hemen hepsinin, açıkçası cemaat-ı Devlethan hariç, B'de karşılığı bulunmaktadır. B'de ise 18 cemaat kayıtlıdır ki bu tabiatıyla, en azından adsal olarak, yeni cemaatlerin mevcudiyetine delalet etmektedir. Bu cümleden olarak, Mağara, Kızılöz, Akviran, (Perakende), Ömerler ve Göreler/Gözeler nevezuhur cemaatlerdir.

Mevcut verilerle kesin bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamakla birlikte, cemaat sayısının artmasından da anlaşılacağı gibi, nüfusun arttığı aşikardır. Faruk Sümer'in, B'ye müsteniden yaptığı hesaba göre, 980 (1572) yılında bu aşiretin en az 6-7 bin nüfusa sahip olduğu tahmin edilebilir. Bu rakam XVI. yüzyılda Anadolu'daki oymaklar arasında nüfusça en kalabalık olanlara delalet etmektedir. Bu noktada, yazı konusu çerçevede, Seyyid Gazi kırklarında Karakoyunlular'ın nüfus açısından belirleyici olduklarını zikretmek elzemdir.

Burada biraz öze inilerek, farklı bir açıdan bakılacak olursa: A'da hane hesabı ile en kalabalık grup, 160 haneli "cemaat-ı Yörük"dir. İkinci kalabalık grup ise 95 haneli Biçerler cemaatidir. B'de ise, nefer hesabı ile en kalabalık grup, 259 neferlik Karakoyunlu cemaatidir. İkinci kalabalık grup ise; 126/129 neferlik "Sasalar?" cemaatidir.

Seyyid Gazi nefsi'nde, A'da "ihtisab-ı Seydi Gazi" hariç, sadece üç gelir kalemi kayıtlıdır. Bunlar mahsul-ı bağçe, r. asiyab ve icare-i hammam'dır. C'de ise gelir kalemleri, tür itibarıyla çok ayrıntılı olarak yazılmıştır. C'de, bu vechile dökümü verilen gelir kalemlerinden, bölgenin ürün karakteristiğini yansıtacak tarzda, aslı gelir kaynağının hububat olduğu anlaşılmaktadır.

C'deki verilere (hasıl-ı nefsi Seyyid Gazi'ye) dayalı olarak yapılan saptama ve yorumlardan, Seyyid Gazi nefsinde tarımsal faaliyetlerin oldukça yaygın ya da yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki hububat üretimi, B'de dökümü verilen, timar teşkilatı dairesinde mukayyed, mevcut (5) karyelerdeki üretimin hemen hemen iki katıdır.

Bu bağlamda, bazı kayıtlardan, üretim faaliyetlerinde dervişlerin de faal oldukları anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, "bağçe ki, dervişler ihdas etmişlerdir." açıklaması zikre şayandır. Yine dervişlerin, zemin ve mukataa tasarruf ettikleri de malumdur. Hatta, şehir kır ayrımı yapılmadığı belirtilmek üzere, dervişlerin değirmen ihdas ettikleri dahi vakidir.

Zaten genel olarak bakıldığında, özellikle köylerdeki zaviyelerin büyük bir kısmı bir çiftlik manzarası göstermekteydi. Zaviye etrafındaki arazide bizzat dervişler tarafından tahıl, sebze ve meyve yetiştiriliyor, hatta civardaki meralarda davar ve sığır besleniyordu. Bir çok zaviyenin kendine mahsus değirmeni bile vardı. Böylece günlük masraflarını ve yiyeceklerini kendi kendilerine sağlayabilmekteydiler.

Öte yandan, C'deki dekakin (b.: 15, fi-sene: 950) ve, icaresi A'da 6000, C'de 3000 olarak kayıtlı olan, hammam ile A'da ve B'deki "ihtisab-ı nefsi Seydi/Seyyid Gazi (600-610)" kalemleri ise esasen şehri yapılanmaya işaret etmektedir.

Seyyid Gazi Kırılarında, yazılacaklardan çoğunun daha önce bilvesile yazı konusu olduğu hatırlatılarak işlenecek olursa: A'da 7 karye, 1 mezraa, 1 çiftlik, 1 (muhtemel) kırı, 1 "ihzar-ı nahiye-i Seydi Gazi", 1 niyabet'ten oluşan, toplam 12 gelir kalemi bulunmaktadır. B'de ise 8 karye, 1 mezraa, 1 kırı, 1 "ihzar-ı kaza-i Seyyid Gazi ve nefsi mezbur"dan oluşan toplam 11 gelir kalemi vardır. Bu sayıların, yani üretim birimi ya da vergi kalemi sayısının, bir idari birim için oldukça düşük olduğu malumdur. Öte taraftan, anlaşılacağı üzere, karye sayısı bir artmış mezraa sayısı değişmemiş, çiftlik ise yok olmuştur.

B'de dökümü verilen vergi-gelir kalemleri ve toplu yazılan hasıllardaki atıflardan, daha önce de bilvesile yazıldığı üzere, bölgenin ürün karakteristiğini yansıtacak tarzda, aslı gelir kaynağının hububat olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada, B'de "kırı, korılıktan bozılıb ziraat olunur" açıklaması ile yazılı, karye, mezraa gelirinin hemen hemen iki katı olan, 20.000 akça özellikle vurgulanmaya değerdir.

Dahası, "cemaat-i yörükân-ı Eyne Hoca"ya mahsusen, A'da hasıl başlığı ile kayıtlı, 3.500, B'de ise, "hasıl-ı adet-i ağnam ve resm-i kara (!) ve bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ve mücerred" açıklaması ile kayıtlı, 4.176 rakkamları ve her iki defterde sayıları farklı olmak üzere, "cemaat-i Eyne Hoca" kalemi hariç bütün cemaatleri muhtevi olarak, A'da yekûn, hasıl başlığı ile kayıtlı, 25.000, B'de ise "hasıl-ı adet-i ağnam ve resm-i kara ve bad-ı heva ve resm-i arusane ve gayrihu ve mücerred" açıklaması ile kayıtlı 35.000 rakkamları gerçekten düşünölmeye değerdir.

Bu hasılat, hem A'da hem de B'de (karışık olarak) karye, mezraa, çiftlik, kırı, ihzar gelirlerinin hepsinden çok daha fazladır. Böyle bir tesbit, şüphesiz ki, daha önce de vurgulandığı üzere, Seyyid Gazi kırlarında Karakoyunlu cemaatlerinin sadece nüfusları bakımından değil, hem hayat tarzlarının hem de mevcut kayıtlardaki atıfların işaret ettiği üzere, özellikle hayvancılığa dayalı, ekonomik varlıkları açısından da aslı müessir olduklarına delalet etmektedir. Dahası, "altı buçuk çiftlik yer vardır sipahi ve sipahizade ve yörükler ziraat idüb öşr ve resm virerler" ifadesinden de çıkarılacağı üzere, yörüklerin tarımsal faaliyetlerin içerisinde oldukları da anlaşılmaktadır.

En nihayetinde, şeyhler, dervişler, seyyidler ve Karakoyunlular diyarı olarak adlandırılabilir olan "Seyyid Gazi nefsi ve kazası-nahiyesi"nin Osmanlı şehir ve kırının nicelik ve niteliğine dair enterasan bir örnek olduğu söylenebilir.